

Marta Wojtkowska-Maksymik, *Źródła i sposób ujęcia kwestii kobiecej godności w „O ślachtetności a zacności płci niewieściej” Macieja Wirzbięty*, Warszawa 2017, Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, ss. 429, 12 tabl.

Recenzowana książka jest szczegółową analizą polskiego przekładu jednego z najsłynniejszych utworów broniących płci niewieściej – *De nobilitate et praecellentia foemineae sexus* Heinricha Corneliusa Agrippy von Nettesheim (1529), który ujrzał światło dzienne w krakowskiej drukarni Macieja Wirzbięty w 1575 r. pod tytułem *O ślachtetności a zacności płci niewieściej*. Był to jeden z nielicznych polskich głosów w renesansowym „sporze o kobiety” (*querelle des femmes*), stąd warto bliżej zapoznać się z jego treścią.

Autorka stawia sobie za cel „drobiazgowe porównanie translacji z jej podstawą” oraz wpisanie analizowanego tekstu „na drodze postępowania komparatystycznego w szerszy kontekst” (s. 10–11). Tak ogólnie sformułowany cel badań niestety nie został uzupełniony poprzez szczegółowe pytania badawcze. W krótkim, bo zaledwie pięciostronicowym wprowadzeniu Marta Wojtkowska-Maksymik nie formułuje żadnych tez ani hipotez. Rozdziały od pierwszego do trzeciego – poświęcone historii powstania i recepcji analizowanego utworu, sylwetce Macieja Wirzbięty oraz literaturze z nurtu *querelle des femmes* – pełnią więc po części funkcję rozbudowanego wstępu (120 s.). Dopiero czwarty, bardzo obszerny rozdział (186 s.) jest właściwą analizą *O ślachtetności a zacności płci niewieściej*. Po krótkim zakończeniu (7 s.) umieszczono streszczenie w języku angielskim, spis ilustracji, wykaz skrótów, bibliografię, indeks postaci biblijnych oraz indeks osób.

Historia powstania badanego utworu, jego recepcja oraz stan badań zostały omówione w rozdziale pierwszym. Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim napisał *De nobilitate* w 1509 r. na cześć Małgorzaty Habsburg, córki cesarza Maksymiliana I. Z powodu oskarżenia Agrippy o fascynację kabałą, wstrzymano się z publikacją dzieła, które ostatecznie zostało wydane dwadzieścia lat później w Antwerpii, dedykowane tej samej patronce. M. Wojtkowska-Maksymik przedstawia dyskusję nad przynależnością gatunkową *De nobilitate*, opowiadając się za teorią Marca van der Poela, według której Agrippa zastosował formę *declamatio*, wzorując się na Erazmie z Rotterdamu¹. Istotą tego gatunku literackiego była dyskusja nad argumentami z wykorzystaniem technik dialektycznych, tak by czytelnik sam mógł dokonać ich oceny. Celem autora *De nobilitate* było dowiedzenie słuszności tezy o wyższości płci niewieściej nad męską. Tekst kierowany był do zróżnicowanej grupy odbiorców – zarówno do samych kobiet, jak i przeciwników

¹ M. van der Poel, *Cornelius Agrippa, the Humanist Theologian and His Declamation*, Leiden 2008.

tezy o prymacie tej płci. Deklamacja ta, idealnie wpisując się w ówczesny „spór o kobiety”, szybko odniosła sukces i stała się inspiracją dla kolejnych apologetów płci żeńskiej. Co więcej, jak wykazuje M. Wojtkowska-Maksymik, również pisarze z przeciwnego obozu korzystali z deklamacji Agrippy. O popularności *De nobilitate* świadczy także pokaźna liczba przekładów na języki wernakularne.

To, co zaskakuje w treści pierwszego rozdziału, to pominięcie kwestii odbioru dzieła przez same kobiety. Autorka skrupulatnie wylicza mężczyzn, którzy odnosili się w swojej twórczości do dzieła Agrippy, natomiast całkowicie ignoruje pisarki, które w badanej epoce broniły swej płci. Czy one także korzystały z argumentacji zaproponowanej przez niego? Tego się z pracy M. Wojtkowskiej-Maksymik, analizującej przecież rozprawę o kobietach pisaną także dla kobiet, nie dowiemy. A wykazano, że choćby Lucrezia Marinella (1571–1653) w traktacie *La nobiltà et l'eccellenza delle donne co'difetti et mancamenti de gli uomini* (1600) inspirowała się dziełem Nettesheimczyka². Podobnej jak Agrippa argumentacji używała w swoich pismach (*Giustizia delle donne* oraz *Il merito delle donne*) także Moderata Fonte (1555–1592)³.

Rozdział drugi książki ma na celu przybliżenie postaci Macieja Wirzbięty, autora polskiego wydania *De nobilitate*. M. Wojtkowska-Maksymik z nadmierną chyba drobiazgowością podeszła do tego zagadnienia (55 s.), skupiając się nieraz na kwestiach o drugorzędnym znaczeniu z punktu widzenia tematu książki, np. przedstawiając życiorysy adresatów dedykacji innych publikacji krakowskiego wydawcy czy analizując autorstwo *Postylli polskiej*. Niestety nie dowiadujemy się niczego o prywatnym życiu Wirzbięty, a można przyjąć, że osobiste relacje z kobietami mogły w jakiś sposób wpłynąć na ich postrzeganie przez autora polskojęzycznej apologii płci niewieściej.

W rozdziale trzecim M. Wojtkowska-Maksymik przechodzi do przedstawienia obrońców niewiast w polskiej literaturze XVI w. Prezentuje tu kilka ważniejszych krajowych wydawnictw: *Gadki o składności członków człowieczych* Andrzeja Glabera z Kobyliny (1535), *Dworzanina polskiego* oraz *Sjem niewieści* Łukasza Górnickiego (1586), *Wzór pań mężnych* Jana Kochanowskiego (1585/1586), *Sprawy abo historyje znacznych niewiast* Erazma Otwinowskiego (1589), a w mniejszym zakresie *Książki o wychowaniu dzieci* Erazma Glicznera (1558), fragmenty *Zwierzyńca* (1562) i *Żywota człowieka poczciwego* (1567/1568) Mikołaja Reja. Szkoda nieco, że Autorka nie pokuśliła się o choćby krótkie zestawienie komparatystyczne.

² L. Panizza, *Introduction to the Translation*, w: L. Marinella, *The Nobility and Excellence of Women and the Defects and Vices of Men*, trans. A. Dunhill, ed. L. Panizza, Chicago–London 1999 (*The Other Voice in Early Modern Europe*).

³ V. Cox, *Moderata Fonte and „The Worth of Women”*, w: M. Fonte, *The Worth of Women. Wherein is Clearly Revealed Their Nobility and Their Superiority to Men*, trans., ed. V. Cox, Chicago–London 1997 (*The Other Voice in Early Modern Europe*), s. 13.

Właściwa analiza tekstu *De nobilitate* i jego tłumaczenia zaczyna się dopiero w rozdziale czwartym. Podrozdział pierwszy ma na celu ukazanie przyczyn powstania *O ślachtetności*. Przekład Agrippy Wirzbięta zadedykował Krystynie ze Zborowskich, żonie Jana Chodkiewicza. Swoje wydawnictwo kierował do „uczciwych pań”, zachęcając je do pobożnego życia, jednocześnie skierował także napomnienie do mężczyzn, by docenili cnoty i zasługi przeciwnej płci. Choć równość mężczyzn i kobiet bez wątplenia była kwestią kluczową dla całego dzieła, tłumacz i drukarz nie omieszkiał w „Zamknięciu” przypomnieć białogłowom, że pomimo swojej wspaniałości, powinny znać swoje (podległe) miejsce w świecie.

Rozważania na temat kwestii kobiecej w *O ślachtetności* podzielić można na dwie grupy zagadnień: problemy wynikające z określonej interpretacji biblijnej historii o stworzeniu świata i człowieka oraz kwestie kobiecych cnót i zasług. Analizie tej argumentacji poświęcony jest podrozdział drugi, będący w mej opinii zdecydowanie najlepszą i najciekawszą częścią książki. Autorka dogłębnie analizuje sposób argumentacji Agrippy, umiejscawia jego deklamację w szerszym kontekście literackim i precyzyjnie identyfikuje w tekście źródłowym liczne odwołania do Pisma Świętego, patrystyki chrześcijańskiej, mistycyzmu żydowskiego, dzieł prawniczych czy rozpraw innych ludzi pióra epoki renesansu. Wysiętek włożony w przedstawienie historii ujęć różnych problemów dotyczących pytania o równość między płciami jest godny docenienia, jednakże szczegółowość wywodu utrudnia czasami odbiór przekazu. Weźmy jako przykład podrozdział 4.2.A., który poświęcony jest kwestii imienia Ewy. Bez przedstawienia argumentacji Agrippy w tej kwestii M. Wojtkowska-Maksymik od razu przechodzi do „dowodów potwierdzających wysoką rangę imienia” (s. 180). Czytelnik łatwo zagubić się może w gąszczu cytatów biblijnych i przepisów prawa, kabalistycznych wycień i porównań hebrajskich liter, nie wiedząc przy tym, na ile związane jest to z treścią *O ślachtetności*. Dopiero po pewnym czasie dowiadujemy się, że skoro „Ewa” znaczy „żywot”, a „Adam” – „ziemia”, a według Agrippy i Wirzbięty „żywot nad ziemię jest zacniejszy”, więc „niewiastę nad męża przełożyć musimy”. Przy okazji można odnieść wrażenie, że postać Ewy gdzieś nam umyka – podczas gdy historia kabalistycznej analizy imienia pierwszego mężczyzny i samego Boga zajmuje osiemnaście stron, pierwszej kobiecie Autorka poświęciła zaledwie trzy strony.

Podrozdział 4.2.B. zawiera analizę popularnego we wczesnonowożytnej literaturze zagadnienia pozycji kobiety w hierarchii stworzenia. Skoro Bóg kreował istoty od najniższej do najdoskonalszej, to niewiasta (jako ostatnia w kolejności stworzenia) powinna być uznana za najwyższą. Co więcej, miała powstać ze znacznie szlachetniejszego materiału (fragmentu ludzkiego ciała) niż mężczyzna ulepiony z ziemi. Oczywiście w historii literatury i egzegezy biblijnej niekorzystnych dla kobiet interpretacji historii o stworzeniu świata także nie brakowało – Autorka przywołuje zwłaszcza Tomasza z Akwinu, Augustyna i innych Ojców Kościoła.

Podrozdziały 4.2.C. i 4.2.D. analizują opinie o ciele kobiecym, najpierw o jego pięknie, a następnie wyjątkowej fizjologii. Agrippa i Wirzbięta nie szczędzili pochwał dla estetyki, proporcjonalności, blasku niewieściego ciała, widząc w tym szczególne błogosławieństwo Boga. Autorka doszukuje się inspiracji dla tego typu narracji w nurcie neoplatonizmu. Nie mniej zachwytu wśród autora (autorów?) *O słachetności* wzbudzało funkcjonowanie żeńskiego organizmu, zwłaszcza jego zdolności prokreacyjne oraz nadzwyczajne, magiczne właściwości kobiecych wydzielin (oprócz krwi menstruacyjnej i mleka zaliczano do nich także wyobrażone „nasienie”). Dla kontrastu M. Wojtkowska-Maksymik przytacza także liczne negatywne opinie na temat kobiecego ciała autorstwa Hipokratesa, Arystotelesa, Galena – autorytetów wciąż obowiązujących w czasach renesansu. Lektura kuriozalnych z dzisiejszego punktu widzenia teorii na temat funkcjonowania kobiecego organizmu zainteresuje nawet najbardziej obojętnego czytelnika.

Ostatni zestaw argumentów za wyższością płci niewieściej odnosi się do wyjątkowych kobiecych cech i zasług (podrozdz. 4.2.E.). Autorka interesująco ukazuje, jak Agrippa i Wirzbięta odwrócili na korzyść białogłów powszechne negatywne opinie i stereotypy. Choć od wieków to kobietę obwiniano za grzech pierworodny, w *O słachetności* próbowano dowieść, że w przeciwieństwie do Adama, Ewa przekroczyła Boski nakaz nieświadomie. Co więcej, jej córki zostały dodatkowo zrehabilitowane dzięki doskonałej postaci Maryi. To kobiety miały jako pierwsze uwierzyć w zmartwychwstanie Chrystusa, co według Agrippy i Wirzbięty potwierdzało tezę o kluczowym znaczeniu kobiet w historii zbawienia. Liczne przykłady bohaterek biblijnych i rzymskich, władczyń, mówczyń, prorokiń i mistyczek dowodziły przewagi płci żeńskiej nad męską. Mimo iż powszechnie przypisywano przecież niewiastom lekkomyślność, gnuśność, skłonność do zdrad i krnąbrność, autorzy *O słachetności* właśnie stałość, roztropność, biegłość w sztukach wyzwolonych, czystość, wierność i lojalność uznali za cechy szczególnie je wyróżniające. Na koniec swojego wywodu Agrippa i Wirzbięta umieścili oskarżycielską tyradę, wypominając mężczyznom, że nie pozwalają swoim córkom rozwinać potencjału intelektualnego, odmawiając im edukacji, zamykając w domach i klasztorach, zakazując pełnienia urzędów, publicznego wypowiedania się oraz głoszenia Słowa Bożego, i to wbrew samemu Pismu Świętemu. Cały podrozdział recenzowanej pracy obfituje w cytaty z dzieł apologetów i krytyków płci niewieściej, także polskich (którzy raczej nie pojawiali się w poprzednich częściach tego rozdziału), co wzbogaca nasz obraz „sporu o kobiety”, choć nieco przytłacza główny wywód. Zaskoczeniem dla czytelników dochodzących do końca tego, jakże ciekawego, fragmentu pracy, może być to, że Autorka w żaden sposób nie podsumowała swoich wywodów. Rozdział, który liczy aż 186 stron i zawiera setki odwołań do źródeł i literatury przedmiotu, analizuje liczne argumenty obu stron *querelle des femmes*, nie został opatrzony zakończeniem podsumowującym wyniki tak interesującej analizy.

Niestety, właściwe zakończenie książki również pozostawia niedosyt. Z kilku wniosków tu zawartych część brzmi zbyt ogólnie. Poza główną konstatacją, że polski przekład był wierny pierwowzorowi, dowiadujemy się np., że wybór adresatek dedykacji *De nobilitate* i *O ślachtetności* był celowy, a dobór argumentów był „nie bez znaczenia” (s. 354). Ciekawiej brzmi teza, że Wirzbięta nie był tak profeministyczny, jak mu to przypisywano⁴. Teza ta nie jest do końca przekonująca w obliczu faktu, że publikacja krakowskiego wydawcy miała dowodzić nie tyle równości, ile wyższości kobiet w stosunku do mężczyzn. Wydaje się też, że Autorka niewystarczająco zaakcentowała przesłanki do postawienia w zakończeniu hipotezy, jakoby Wirzbięta chciał, by jego dzieło czytano jako komentarz do zagadnień teologicznych. W porównaniu do ogromu pracy, jaki M. Wojtkowska-Maksymik włożyła w swój wywód, wniosków jest tu zaskakująco mało.

Z pewnością analiza okazałaby się bardziej owocna, gdyby Autorka nie pominęła najnowszej literatury z zakresu badań społeczno-kulturowych, zwłaszcza dotyczących kategorii płci. Zaskakuje skromność bibliografii z zakresu *women's* czy *gender studies*; z prac nowszych znajdziemy tylko kilka pozycji, które zresztą zostały wykorzystane w analizie w stopniu marginalnym. Można odnieść wrażenie, że M. Wojtkowska-Maksymik nie zna nowszych prac poświęconych zagadnieniom najbliższym podjętej przez nią problematyce: wzorcowi kobiecie w literaturze i egzegezie biblijnej⁵.

⁴ B. Stuchlik-Surowiak, *Obraz małżeństwa w „antyfeministycznych” utworach Bartosza Paprockiego na tle obyczajowych, religijnych oraz literackich zjawisk XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Katowice 2016, s. 36.

⁵ Aby wymienić tylko niektóre: K. Low, *The Bible, Gender, and Reception History. The Case of Job's Wife*, London–New York 2013; P. Allen, *The Concept of Woman*, vol. 2: *The Early Humanist Reformation 1250–1500*, Cambridge 2002, vol. 3: *The Search for Communion of Persons, 1500–2015*, Michigan 2016; M. D'Amore, M. Lardy, *Essays in Defence of the Female Sex. Custom, Education and Authority in Seventeenth-Century England*, Cambridge 2012; A. Rabil Jr., *Agrippa and the Feminist Tradition*, w: H. C. Agrippa, *Declamation on the Nobility and Preeminence of the Female Sex*, Chicago 1996 (*The Other Voice in Early Modern Europe*), s. 3–37; D. C. Stanton, *The Dynamics of Gender in Early Modern France Women Writing*, London 2014; J. A. Schroeder, *Deborah's Daughters. Gender Politics and Biblical Interpretation*, New York 2014; A. Dialetti, *Defending Women, Negotiating Masculinity in Early Modern Italy*, „The Historical Journal”, 54, 2011, 1, s. 1–23; V. Finucci, *The Lady Vanishes. Subjectivity and Representation in Castiglione and Ariosto*, Stanford 1992; J. L. Thompson, *Rules Proved by Exceptions. The Exegesis of Paul and Women in the Sixteenth Century*, w: *A Companion to Paul in the Reformation*, ed. R. W. Holder, Leiden 2009 (*Brill's Companions to the Christian Tradition*, vol. 15) s. 501–540; M. L. Brown, K. B. McBride, *Women's Roles in the Renaissance*, London 2005; Y. Bleyerveld, *Chaste, Obedient and Devout. Biblical Women as Patterns of Female Virtue in Netherlandish and German Graphic Art, ca. 1500–1750*, „Simiolus. Netherlands Quarterly for the History of Art”, 28, 2000, 4, s. 219–250; S. Jansen, *Debating Women, Politics,*

W tym kontekście nieuzasadniony wydaje się przytyk do „współczesnej” krytyki feministycznej (s. 317), której Autorka nie przytacza. Badania nad płcią kulturową od wielu lat przeżywają bujny rozwój, co przejawia się w liczbie i różnorodności publikacji. Szkoda, że M. Wojtkowska-Maksymik nie odniosła się do nich i nie wpisała swoich badań w szerszy kontekst międzynarodowy.

Krótką uwagę na koniec: według tytułu w książce kwestią kluczową jest kobieca godność. Termin ten w ogóle nie został przez Autorkę zdefiniowany (a przecież jego znaczenie zmieniało się w czasie) i niemal nie pojawiał się w trakcie przeprowadzanej analizy.

Marta Wojtkowska-Maksymik jako specjalistka w zakresie literaturoznawstwa sumiennie przeprowadziła porównanie polskiego tłumaczenia *De nobilitate* z pierwowzorem i szeroko przedstawiła literackie oraz religijne inspiracje autorów. Bardzo ciekawe jest przedstawienie argumentów obu stron sporu o płć niewieścią. Zaletą omawianej pozycji jest także estetyczne wydanie książki, z załączonymi ilustracjami, oraz ładny, bogaty język Autorki. Szkoda przy tym, że postać samej kobiety często znika z pola widzenia czytelników, kobiety jako odbiorczynie renesansowego traktatu zostały zupełnie zignorowane, a brak odwołania się do współczesnych badań społeczno-kulturowych zubożył efekty naukowe pracy.

Jaśmina Korczak-Siedlecka
Warszawa

---

and Power in Early Modern Europe, New York 2008; A. Classen, *New Voices in the History of German Women's Literature from the Middle Ages to 1600. Problems and New Approaches*, „German Studies Review”, 23, 2000, 1, s. 13–31.